

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК [321/323:303.446](477.87+477.83+477.85)«2015»
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.1>

СУБНАЦІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У 2015 Р.: ЕКСПЕРТНЕ (СУБ'ЄКТИВНЕ) ВИМІРЮВАННЯ

SUBNATIONAL POLITICAL REGIMES IN UKRAINE ON THE EXAMPLE OF THE TRANSCARPATHIAN, LVIV AND CHERNIVTSI REGION IN THE 2015: THE SUBJECTIVE MEASUREMENT

Гнатюк В.В.,

асистент кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті застосовано експертну (суб'єктивну) методику для вимірювання субнаціональних політичних режимів в Україні на прикладі Закарпатської, Львівської та Чернівецької областей у 2015 р. Автор презентує свою методику (техніку) вимірювання, структура якої складається з двадцяти двох питань до локальних експертів. Також проаналізовано детермінанти формування і трансформації типів субнаціонального політичного режиму через комбінацію із семи тематичних блоків – владного, суспільного, виборчого, корупції та професіоналізму, економічного, проблемного й позиції експерта. Загалом у статті окреслено специфіку, тенденції та виняткові ситуації на основі двох методів аналізу – експертного (синтезуючого) й експертного (генералізуючого). У кожній субнаціональній одиниці опитано сім респондентів (локальних експертів).

Загалом для субнаціональних режимів характерні такі положення у 2015 р.: 1) демократична інституційна спрямованість режимів надалі становила визначальний (домінуючий) напрям розвитку політико-соціального виміру, проте різною мірою інтенсивності: для ЗСО – найменша (відносно мінімальна), для ЛСО – вище за середній і для ЧСО – висока; 2) наближено демократичний субнаціональний тип режиму – типовий для всіх областей у той період; 3) різниця між максимальним і мінімальним значеннями типів субнаціональних режимів – Δ (Max-Min) – надала комплексну картину для двох паралельних процесів у рамках однієї тенденції: а) до незначного (мінімального) розширення «інституційного запасу» в ЗСО; б) до його значного (середнього) звуження в ЛСО та ЧСО. У першому випадку такий процес зумовлювався ефектом «демократичного посилення», що полягав у якісній зміні інституційних характеристик, де рівень демократичного потенціалу з погляду масштабів трансформації значно потужніший через слабшу відповідність наявної інституційної конструкції демократичному типу формування, а тому можливості до якісніших змін (перехід від одного типу режиму до іншого) у майбутньому. У другому випадку такий процес детермінувався ефектом «демократичного уточнення», що характерний для ЛСО та ЧСО, тобто регіонів з убудованою (функціонуючою) демократичною системою високого типу, що потребувала специфічного звуження – «інституційного уточнення» – як максимального дефініціювання режиму в контексті його формалізації, що транслювався через конвергентність результатів анкетування локальних експертів у ЛСО та ЧСО у 2015 р.

Ключові слова: експертна (суб'єктивна) методика вимірювання, субнаціональний політичний режим, локальні експерти, інституційні та неінституційні індикатори.

In the article was made measurement of subnational political regimes in Ukraine, based on the expert (subjective) methodic, using the example of the Transcarpathian, Lviv and Chernivtsi regions in 2015. It presents the author's methodic (technique) of measurement, the structure of which includes twenty-two questions to the respondents (local experts). In general, the factors of formation and transformation of the subnational regime types were analyzed through seven specific thematic blocks, namely: ruling, social, electoral, corruption and professionalism, economic, problematical and expert position. In paper also outlines the specifics, tendencies and exceptional situations within specified time interval based on two methods – expert (synthesizing) and expert (generalizing). Seven local experts were interviewed in each subnational unit.

As a consequence, the subnational regimes were characterized by the following provisions in 2015: 1) the democratic institutional orientation of the regimes continued to be dominant direction of the political and social dimension, but in varying degrees of intensity: for the Transcarpathian subnational unit (TSU) – the lowest (relatively minimal), the Lviv subnational unit (LSU) – above average and the Chernivtsi subnational unit (ChSU) – high; 2) an approximately democratic subnational regime type is typical of all regions during that period; 3) the difference between the maximum and minimum values of the subnational regimes types – Δ (Max-Min) – depicted a complex picture for two parallel processes within the same tendency: a) a slight (minimal) expansion of the “institutional reserve” in the TSU; and b) its significant narrowing in LSU and ChSU. In the first case such process was conditioned by the effect of “democratic strengthening”, which consisted in a qualitative change in institutional characteristics, where the level of democratic potential, from the point of view of the

scale of transformation, is much more powerful, due to the lower conformity of the existing institutional structure to the democratic type of formation, and therefore the possibility of higher quality of the changes (moving from one regime type to another) in the future. In the second case such process was determined by the "democratic clarification" effect that was characteristic of LSU and ChSU, that is, regions with a built-in (functioning) high-level democratic system that needed specific narrowing – an "institutional refinement" as a definition maximum of the regime in the context of its formalization, which was displayed due to the convergence of the results of the local experts' survey on LSU and ChSU in 2015.

Key words: subjective methodic of measurement, subnational political regime, local experts, institutional and non-institutional indicators.

Постановка проблеми. Сьогодні є значна кількість держав (серед яких Україна також), що розпочали свій демократичний перехід ще у ХХ ст., проте перебувають у фазі транзиту надалі. Аналіз субнаціональних одиниць у країнах із «гібридним режимом» може дати можливість виміряти інституційні трансформації по-новому, певним чином це – погляд «знизу». Саме така особливість актуалізує застосування специфічних шляхів вимірювання щодо держав, які тривалий час балансують між інституційною невизначеністю. Здійснення такої наукової розвідки в рамках України зумовлюється, по-перше, її тривалою «гібридною» інституційною спрямованістю, по-друге, зацікавленістю результатами, що можуть стати «точками дотику» та критичними аргументами в ефективному вирішенні проблеми національної демократизації в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб'єктивна методика в дослідженні явища «субнаціональний політичний режим» реалізована доволі недавно й розглядалася як експертні судження стосовно цього феномена. Уперше про неї відзначив аргентинський політолог К. Гервасоні в статті [1], а потім у дисертації [2], де на прикладі аргентинських провінцій застосовувалися паралельно інституційний (об'єктивний) та експертний (суб'єктивний) способи дослідження в різних хронологічних рамках. До цього наукові розвідки були виключно в об'єктивному (показниковому) аспекті. Серед них можна виділити доробки таких учених, як К. Бір [3], А. Боргес [4] та інші. Після цього започаткувалася тенденція (вона триває досі), що або поєднувала два види методик, або пропонувала використання однієї з них на вибір у дослідженнях. З іншого боку, вони ніяким чином не інтерпретувалися як вторинні (тобто такі, що базувалися на даних, що вже отримані в результаті застосування іншої техніки, у цьому разі об'єктивної), а тому є наслідком здійснених методичних дій) у компаративістських розвідках, а зайняли нішу самостійного інструмента в політології, який відкрив нові особливості розвитку предмета.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз і типологізація субнаціональних політичних режимів через експертну (суб'єктивну) методику вимірювання в Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях у 2015 р.

Відповідно до мети дослідження, визначено такі завдання:

1. Побудова методики вимірювання субнаціональних політичних режимів.
2. Отримання, обробка та формалізація результатів дослідження відповідно до значення в типологізації субнаціональних політичних режимів;
3. Порівняння типів субнаціональних політичних режимів у Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях у 2015 р. й окреслення їх специфіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті представлено експертну (суб'єктивну) методику, на основі якої проаналізовано субнаціональний політичний режим у Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях у 2015 р. Вибір вищевказаних областей як предмет дослідження зумовлений декількома причинами. По-перше, наближеністю їх історичного та політичного розвитку протягом тривалого часу в складі схожих різних/єдиних державних утворень, що формує спільний дискурс еволюції інституційної структури. По-друге, географічною близькістю територіальних одиниць, що сприяє отриманню підвищеної якості результатів у порівняльних дослідженнях і їх валідності (перший закон географії У. Тоблера). По-третє, науковим інтересом автора щодо сучасного інституційного розвитку цих областей і спробою апробації власної методики вимірювання субнаціональних політичних режимів у них.

Суб'єктивний шлях вимірювання – це форма, що об'єднала систему питань для локальних експертів. Їхні відповіді оцінювалися відповідно до шкали балів, які сумарним чином постали як значення для кожної субнаціональної одиниці. Після здійснення формалізованих операцій отримано числа, що корелювалися з конкретним типом субнаціонального політичного режиму в областях. Як наслідок, структура методики об'єднала двадцять два питання до респондентів: двадцять «кількісних» (ті, що оцінювалися балами) та два «якісних» (ті, що окреслили особливість іманентних проблем). З погляду специфіки питання ґрунтувалися на суспільно-політичній основі, а саме: від диференціації, артикуляції та градації політичних акторів у зрізі владних відносин і їх конструкцій до електоральних аспектів і зафіксованих під час виборів порушень. Також наявними були питання про економічну ситуацію в субнаціональній оди-

ниці, рівень професіоналізму бюрократичного апарату й випадки дискримінації щодо різних соціальних груп [5]. Загалом усі вони розділені на тематичні блоки задля зручності в аналізі та відображенні узагальнених тенденцій у кожному з них.

У кожній субнаціональній одиниці (області) анкетовано по сім локальних експертів на основі дистанційного анонімного опитування. У статті отримані дані виражено в показниках – *середнє арифметичне, середнє гармонійне та мода*. Алгоритм застосування методики – це порівняльний аналіз тематичних блоків у трьох субнаціональних одиницях в одному часовому проміжку.

Аналіз типів субнаціональних режимів у Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях у 2015 р. розпочато з *владного тематичного блоку*. Він відобразив ситуацію покращення значень (їх підвищення) у кожному регіоні, проте дистанції, певний інституційний проміжок, збереглися у відносно тотожних пропорціях із 2010 р. Під «інституційним проміжком» розуміється різниця між значеннями субнаціональних одиниць у межах тематичного блоку. По суті, це показник, залежно для якої області розглядається значення, що вказує на «надлишок» або «дефіцит» інституційного розвитку в аспекті демократичного/автократичного спрямування.

У контексті змін і їх особливостей у субнаціональних одиницях необхідно зазначити про такі ключові моменти. По-перше, показники у ЗСО досі залишалися найменшими порівняно з іншими областями. При цьому політичний зв'язок між очільником м. Ужгорода та Президентом України (в аспекті відносин «центр-периферія») трансформувалася із *сильного партнерського* у 2010 р. до *сильного конфронтаційного* у 2015 р. Відповідно до цього, кореляція між національним політичним режимом України та режимом субнаціональної одиниці була малоспільномірною. Управлінська конструкція регіону продовжувала становити структуру, у якій поєдналися владний і бізнес елементи. З іншого боку, формальна коаліція влади як її частина була очолювана сильним представницьким органом і дещо слабшими позиціями губернатора й міського голови Ужгорода. Поряд із цим опозиційна партія та церква відзначалися вкрай слабким впливом на політико-суспільне життя. Місце ЗМІ в цих процесах узагалі оцінити важко через їх розподілення між групами власників, більшість яких була задіяна або досі задіяна в політиці. Отже, засоби масової комунікації постають виключно як знаряддя впливу на громадськість, а не відносно самостійний політичний актор у регіоні. Тому вплив ЗМІ був визначений як «немає влади».

У питанні інституційного стримування влади мера Ужгорода у 2015 р. ситуація якісно покращилася: якщо раніше вона була *дещо* обмеженою,

то тепер *доволі* обмеженою в контексті функціонування інших політичних інститутів. При цьому робота судових органів залишилася на тому ж рівні, що у 2010 р., і відзначалася вибірковістю й політичною заангажованістю. Ідеологічне спрямування ключових політичних акторів (губернатора, мера міста обласного значення, правляча та опозиційна партії) у субнаціональній одиниці загалом не змінилося протягом двох термінів і залишалася в рамках *центризму*. Єдина зміна, яка зафіксована, стосувалася опозиційних партій: у 2010 р. нею була «Партія регіонів» (центризм), а у 2015 р. – стала БПП «Солідарність» (правоцентризм). Проте таке зміщення «вправо» не можна вважати суттєвим через два фактори: а) малий вплив ідеології на політичне життя в Закарпатській області загалом; б) мінімальна числова різниця між цими позиціями не вплинула на результат загалом, бо репрезентована в одиничному випадку.

Числове значення в ЛСО також збільшилося й знову було другим показником серед усіх наявних у *владному тематичному блоці*. Відносини між центром та областю характеризувалися *сильним конфронтаційним* типом через зіткнення локально-національних інтересів поміж очільником м. Львів А. Садовим і головою ЛОДА О. Синюткою. Попри це, кореляція національного та субнаціонального режимів відобразилася в *дещо спільномірному* стані, що впливало з тотожного спрямування (на демократизацію) політичних процесів. Отже, зважаючи на ці умови, у ЛСО викристалізувалася владна система з трьома ключовими гравцями – губернатор, міський голова та представницький орган області. Поряд із ними на сильних позиціях також функціонував бізнес, проте не настільки у вигідному становищі, як у Закарпатській області. У свою чергу, церква стала неодмінним атрибутом політичного життя, яка через різноманітні релігійні конфесії (в основному УГКЦ) впливала на суспільний вибір на Львівщині, займаючи *дещо сильнішу* нішу. Хоча в ЛСО громадські організації та ЗМІ були активними учасниками не лише в електоральний період, а протягом усього часу, все-таки вони окреслилися як слабкі політичні актори. Важливим аспектом стала характеристика роботи судових органів стосовно справ політичного характеру, які в більшості випадків також діяли вибірково, проте ця тенденція відобразила інший момент – наявне об'єктивне правосуддя, що повільно інкорпоровалося в рамках субнаціонального режиму Львівської області. Ідеологічне спрямування продемонструвало схожість ситуації із Закарпатським регіоном, де політичні актори розташувалися в межах спектру централізм/правоцентризм.

Для ЧСО прикметною подібна різниця в проміжку між 2010–2015 рр., як для ЛСО, і якщо розглядати її в контексті демократичних перетворень,

вона відобразила інституційні трансформації якісніше лише на невелику числову частину. Ситуація в цьому тематичному блоці окреслила *дещо спільно-мірну* кореляцію політичного зв'язку між центром і регіоном із *сильним конфронтаційним* типом відносин між міським головою Чернівців О. Каспруком і Президентом України П. Порошенком. Відповідно до цього, владна конструкція сформувалася як взаємодія чотирьох основних гравців у субнаціональній одиниці, а саме: губернатор О. Фищук, міський голова О. Каспрук, представницький орган області (ЧОР) і бізнес-кола. Опозиційна партія та її політична вага при цьому виражалася як *дещо сильна*, що зумовлено значною диференціацією інтересів у представницькому органі, а тому актуальною необхідністю в коаліційності. Становище ЗМІ в регіоні відобразилося доволі *сильним* впливом через відносну об'єктивність матеріалів, активність громадського сектору протягом усього електорального періоду та введення новації – дебатів кандидатів на посаду голови м. Чернівці. У визначенні політичної взаємодії (наявності тиску) між основними владними акторами, про яких зазначалося вище, й іншими політичними елементами спостерігалася часткова метаморфоза: якщо раніше практикувався систематичний тиск у компромісній формі, то тепер він використовувався меншою мірою в рамках політичного консенсусу. Отже, у ЧСО продовжила вбудовуватися ідея політики як гри «за єдиним набором правил», яких намагаються дотримуватися всі її учасники. Неодмінним атрибутом режиму стало «укорінення» (зміцнення) правочентризму як ідеологічного спрямування ключових владних акторів регіону.

Тенденція підвищення числових даних спостерігалася в *суспільному тематичному блоці* в незначній видозміні, яка, як правило, для кожної субнаціональної одиниці окреслилася в межах одного-двох аспектів.

Загалом у Закарпатській області відбулися деякі трансформації стосовно форми позиціонування ЗМІ в електоральний період і визначення ролі релігії в політичному житті регіону. Якщо для першого був прикметним процес завершення їх (засобів масової комунікації) дихотомізації за політичною належністю, то для другого релігія тепер стала домінуючим чинником детермінації суспільної поведінки. Аналізуючи інші моменти в ЗСО, можемо зазначити, що ситуація залишилася наближеною до показників 2010 р.: а) рівень політичної культури знову ж таки характеризувався іманентною політичною пасивністю, яка продукувала тип підданства й підпорядкування авторитетові влади; б) дискримінація та її прояви щодо вищезазначених соціальних груп повністю спільно-мірні між собою у два часові періоди.

У Львівській області, порівняно з 2010 р., була єдина зміна – це покращення значення рівня полі-

тичної культури, який експерти оцінили як високий. Натомість у Чернівецькій області визначено, що ідеологія та релігія – обидві впливали на суспільно-політичне життя громадян.

Показники у *виборчому тематичному блоці* характеризувалися максимальною схожістю між собою з погляду числових значень. З іншого боку, попри таку наближеність, варто також розуміти особливості, які прикметні для кожної з областей. Зокрема, щодо видів порушень під час виборів, ситуація, на думку експертів, зображувалася так: у ЗСО були виключно адміністративні порушення, а в ЛСО та ЧСО – адміністративні та кримінальні. У контексті висвітлення виборчих кампаній у ЗМІ (телебачення, преса й радіо) картина для всіх субнаціональних одиниць інтерпретувалася як *збалансоване інформування*. У розумінні здійснення санкцій щодо опозиційних політиків та інших учасників політичного життя помічено деякі зміни з попереднім часовим періодом: а) у ЗСО до списку незастосованих санкцій (досі це були *загибель/зникнення* та *арешт*) додалася нова форма – *фізичні напади; судовий позов за наклеп і звільнення з роботи* – як санкції «транспортувалися» в стан частоти застосування *рідко* (було *іноді*); б) у ЧСО єдина зміна – це *арешт*, яку окреслено як *ніколи* не застосовувалася (раніше було *рідко*). Натомість у ЛСО ситуація із санкціями була дзеркальною до 2010 р. При цьому методи, які влада зазвичай використовувала для отримання сприятливого ставлення з боку ЗМІ, та частота їх застосування змінилися лише в Закарпатській області: *заборона на певне матеріальне забезпечення, погроза журналістам чи власникам ЗМІ та дискредитація ЗМІ чи журналістів* – міра використання *деколи* стала тепер *рідко*.

Для тематичного блоку *корупція та професіоналізм*, який став одним із найбільш статичних структурних елементів методики за динамікою змін, специфікою була зосередженість на одній якісній позиції, проте з певними (мінімальними) внутрішніми трансформаціями. Відповідно до цього, для всіх субнаціональних одиниць середній рівень компетентності бюрократичного апарату знову був найтипівішим, проте в аспекті рівня корупції необхідно виділити деякі деталі: а) для Закарпатської області він коливався в межах високого та помірного показників; б) для Львівської та Чернівецької областей він залишився стабільним – на помірному рівні.

Економічний тематичний блок схожий до попереднього через свою відносну незмінність числових значень порівняно з 2010 р., що інтерпретувалися: а) знову для ЛСО та ЧСО економічна ситуація була стабільною, проте надходження від центру необхідні; б) для ЗСО фінансова картина окреслилася як балансування між станом економічної залежності від державної допомоги напо-

ловину до лише певної фінансової підтримки з боку уряду.

Для *проблемного тематичного блоку* характерна перестановка ключових проблем на 2015 р. у субнаціональних одиницях: так, у Закарпатській області питання етнонаціональних меншин змінилося (понижалося в рейтингу) на проблему ефективного функціонування бюрократичного апарату та його посереднього рівня компетентності; у Львівській області відсутність чіткої комплексної стратегії розвитку міста нівелювалося питанням залученості міського голови в загальнонаціональну політику; а в Чернівецькій області, замість відсутності альтернативи на посту міського голови м. Чернівці, порушено проблему слабкої кооперації між громадськими організаціями та владою.

Отже, вектор спрямованості політичних режимів у 2015 р. характеризувався континуванням політичних основ надалі, які конституювалися у 2010 р. та окреслили акцент на *владно-бюрократичній* проблематиці для Закарпатської області, конструкції «*соціум-політика-бізнес*» у Львівській області й *політико-комунікативному* питанні для Чернівецької області.

Експертний тематичний блок транслював позицію локальних експертів для субнаціональних одиниць у 2015 р. так. Для ЗСО відмічена трансформація (неповна, проте домінуюча) типу субнаціонального режиму з виключно *анократичного* на переважаючий *наближено демократичний*. У ЛСО повністю утвердився *наближено демократичний* тип режиму, а для ЧСО відбулася якісна метаморфоза: *наближено демократичний* тип замінився *демократичним* політичним режимом на думку всіх локальних експертів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Урешті-решт, для 2015 р. характерні такі положення: 1) демократична спрямованість становила надалі визначальний (домінуючий) напрям розвитку політико-соціального виміру, проте різною мірою інтенсивності: для ЗСО – найменша (відносно мінімальна), для ЛСО – вище за середній і для ЧСО – висока; 2) наближено демократичний субнаціональний режим – це тип наявного режиму, який визначено актуальним для всіх областей; 3) різниця між мак-

симальним і мінімальним значеннями типів субнаціональних режимів – Δ (Max-Min) – відобразила цілісну тенденцію двох паралельних процесів: а) до незначного (мінімального) розширення «інституційного запасу» у ЗСО ($\Delta \approx 0,04$); б) до його значного (середнього) звуження в ЛСО ($\Delta \approx 0,66$) і ЧСО ($\Delta \approx 0,57$). Ці типи субнаціонального режиму постали як наслідок застосування методу – *експертного (синтезуючого)*, що виражав результати формалізації даних, отриманих у процесі анкетування локальних експертів у Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях. З іншого боку, іншим підходом (здійснювався паралельно) був *експертний (генералізуючий)* як спосіб оцінювання типу режиму для регіонів через узагальнене розуміння суспільно-політичних процесів і їх протікання локальними експертами. Загалом перший метод (*експертно-індуктивний*) був значно точнішим, ніж другий (*експертно-дедуктивний*). Відповідно до цього, ефективність останнього інструментарію була науково менш ціннішою та поступалася в точності відтворення результатів, що продемонстровано вище. Попри це, доцільність методу може бути апробована на ширшому колі об'єктів вивчення для коректності визначення межі похибки, яка в дослідженні становила $\approx 17\%$.

Дослідження субнаціональної проблематики в українській науці – досі нова сторінка у вітчизняних політологічних розвідках, попри те що нею активно займаються вчені з Латинської та Північної Америки уже протягом двадцяти років, а її відкриття відбулося ще пів століття тому. З іншого боку, сьогодні для науковців відкриті найсприятливіші умови для теоретико-методологічного й методичного вивчення особливостей нерівномірного протікання політичних та економічних процесів у межах країни. Отже, перспективи в сучасних дослідженнях неймовірно широкі: від побудови авторських методик (об'єктивних і суб'єктивних) до апробації їх в українських реаліях, здійснення типологізації субнаціональних політичних режимів, їх порівняльний аналіз у різних зрізах – регіональний, часовий і методичний. Зрештою, кінцевий результат сукупної масштабної розвідки – це дослідження, вимірювання, типологізація всіх субнаціональних одиниць в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gervasoni C. Measuring variance in subnational regimes: results from an expert-based operationalization of democracy in the Argentine Provinces. *Journal of Politics in Latin America*. 2010. № 2 (2). P. 13–52.
2. Gervasoni C. A Rentier Theory of Subnational Democracy: The Politically Regressive Effects of Fiscal Federalism in Argentina. PhD Thesis at Graduate School of the College of Arts and Letters, University of Notre Dame, Indiana, 2011.
3. Beer C.C. Institutional Change in Mexico: Politics after One-Party Rule. *Latin American Research Review*. 2002. № 37 (3). P. 149–161.
4. Borges A. Rethinking State Politics: The Withering of State Dominant Machines in Brazil. *Brazilian Political Science Review*. 2007. № 1 (2). P. 108–136.
5. Приклад анкети для локального експерта у Львівській субнаціональній одиниці. URL: https://drive.google.com/open?id=1TpnpcwwP1YUtsldkEa-RdspTM5X_F99b.